

૨૨૮ કળશ ને? 'નિયમસાર' ૨૨૮-કળશ.

આત્માનાત્માનાત્માયં યુનક્ત્યેવ નિરન્તરમ્।

સ યોગભક્તિયુક્તઃ સ્યાન્નિશ્ચયેન મુનીશ્વરઃ।।૨૨૮।।

શ્લોકાર્થ :- 'જે આ આત્મા...' આત્મા કોને કહીએ? કે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ પવિત્ર તે આત્મા. એ 'આ આત્મા આત્માને...' આહાહા...! 'આત્મા સાથે નિરંતર જોડે છે,...' આત્માને આત્મા સાથે. આત્માને એટલે નિર્મળ પરિણતિથી આત્મા, નિર્મળ પરિણતિથી આત્માને જોડે છે. આહાહા...! ત્રીજી ગાથામાં એ આવ્યું ને? 'એત્તણિચ્છયગદો સમઓ સવ્વત્થ સુંદરો લોગે' દરેક પદાર્થ એકત્વ નિશ્ચયને પ્રાપ્ત તે સુંદરપણાને પામે છે. એટલે કે આત્મા બંધની સામું પણ જોવે નહિ. બીજી ચીજ છે સ્વથી અનંત, એની સામું ન જોવે. અને પોતે આત્મા નિશ્ચય 'એકત્વનિશ્ચયગતઃ' પોતે આત્મામાં 'એકત્વનિશ્ચયગતઃ' સમય સુંદર (છે). અંદર શુદ્ધ પરિણતિમાં રહે એ સુંદર છે. બાકી શુદ્ધ પરિણતિથી બાહ્ય બંધ કથા. એક આત્માને રાગ અને શરીરની કથાવાળો કહેવો એ વિસંવાદ-ઝઘડો છે, વિપરીત વાત છે. આહાહા...!

'એકત્વનિશ્ચયગતઃ' આહાહા...! પોતે પોતાના એકત્વસ્વરૂપ એ શુદ્ધ આત્મા એ આત્માને એટલે શુદ્ધ પરિણતિ દ્વારા આત્માને જોડે છે. આહાહા...! 'એકત્વનિશ્ચયગતઃ' થયો. બંધનો એમાં સંબંધ નહિ, પરનો સંબંધ નહિ. આહાહા...! તેમ તે સમયે તે પર્યાય થવાનો ક્રમ છે. આહાહા...! એ આત્મા... આ નિમિત્તના ઝઘડા મોટા. આજે ઘણા બધા આવ્યા હતા. શ્વેતાંબરમાં ... પણ વાત એ છે કે દરેક પદાર્થ, દરેક સમયે પોતાની પર્યાયે પરિણમે છે એને હવે બીજાનું કામ શું છે? બીજાની હયાતી હો કે ન હો. એની સાથે શું કામ છે? પોતે જ આત્મા 'એકત્વનિશ્ચયગતઃ' પરના સંબંધ વિના એકત્વ આત્માની અંદર સમય તે એકત્વપણાને પામે તે સુંદર લોકમાં (છે). તે શાંતિ અને તે આનંદનું કારણ છે. આહાહા...! અહીં સુધી જાવું. હજી તો નિમિત્તથી થાય, વ્યવહારથી થાય, ક્રમબદ્ધ ન થાય. આવી તકરારું. આહાહા...!

એક જ બોલે પાંચેય બોલ ઉડી જાય. એક આત્મા પોતાના સમયે પરિણમન કરીને આત્મા સાથે જોડે છે. બસ, એમાં ક્રમબદ્ધ આવી ગયું, એમાં એ નિશ્ચયગત સ્વભાવ પોતાની પરિણતિ આવી ગઈ, એ પરનો કર્તા નથી એ આવી ગયું. આહાહા...! બધે ત્રણેય ફીરકામાં

મૂળ વાતમાં ફેર. નિમિત્તથી થાય... નિમિત્તથી થાય. નિમિત્તથી થાય તો જે ચીજ છે એ ચીજે શું કર્યું? એ ચીજ પર્યાય વિનાની રહી? આહાહા...! બધે વાંધા એ. આ શ્વેતાંબરનું કલ્યાણ આવ્યું છે ને? એમાં પણ નિમિત્તનો વાંધો. એક આર્જિકા છે, એ પણ નિમિત્તથી થાય, એનાથી થાય (એમ કહે છે). આહાહા...! દરેક દ્રવ્યના પરિણમન વિનાનો કોઈ કાળ છે કે તેના પરિણમનને બીજું પરિણમન કરે? આહાહા...!

એ અહીં કહે છે, 'જે આ આત્મા...' કીધું ને? આ આત્મા (અર્થાત્) પ્રત્યક્ષ. આહાહા...! 'જે આ આત્મા...' શુદ્ધ ચિદ્દેહન આનંદકંઠ. તે 'આત્માને...' નિર્મળપર્યાય દ્વારા 'આત્મા સાથે...' આહાહા...! આ વસ્તુ, આ જૈનદર્શન, આ જૈનધર્મ. 'આત્મા આત્માને આત્મા સાથે જોડે,...' તે જૈનધર્મ. આહાહા...! એની વાત તો પડી રહી અને બહારની વાતું (ચાલી). આનું આ કરો, આનું આ કરે અને આનું આ કરે. એ તો આમાં આવી ગયું-શિલ્પીમાં. કારીગર-કારીગર કોઈ પદાર્થની ક્રિયા કરતો નથી. કારીગર ભલે હો. પણ એ કોઈ પરપદાર્થને અડતો નથી એટલે કરતો નથી. આહાહા...! કારીગર પણ પોતાના પર્યાયમાં જ રહે છે. એ પર્યાય જે કાંઈ .. કામ હોય લોહું કે (ગમે તે હોય) એને અડતું નથી તો તેનું કામ શી રીતે કરે? આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- કારીગર સોનું ઘડતો નથી?

ઉત્તર :- ઘડતો નથી. ઘડતો નથી અને અડતો પણ નથી.

મુમુક્ષુ :- તો કોણ ઘડે?

ઉત્તર :- પોતે જે પદાર્થ છે તેની પર્યાય તે કાળે થવાની તે થાય છે. જે એ પદાર્થ છે તેની પર્યાયનો કાળ છે તે સમય. તે સમયે કમબદ્ધમાં તેની પર્યાય થાય છે. કારીગર કાંઈ કરતો નથી. આહાહા...! આવી વાત માણસને આકરી લાગે. જૈનદર્શન જ આ છે. જૈનદર્શન વસ્તુસ્વરૂપ છે. એ કોઈ પંથ-પક્ષ નથી. વસ્તુ જે છે આત્મા એ પોતે પોતાનું નિર્મળપણું, નિર્મળપણાની પરિણતિથી તે આત્માની સાથે જોડે એવો જ એનો સમયનો કાળ છે. કમબદ્ધમાં એ જ સ્થિતિ ઊભી થાય છે અને પરનો કર્તા થતો નથી. બંધનું જોડાણ કહેવું એ ઝઘડો છે. આહાહા...! વાત તો તદ્દન સાદી અને સીધી છે પણ કરી મૂકી છે એવી કે આના વિના આ થાય નહિ.. આના વિના આ થાય નહિ... આના વિના આ થાય નહિ.

અહીં કહે કે કોઈના વિના કોઈનું થાય એવું ત્રણકાળમાં નથી. આહાહા...! નજીકમાં શરીર અને કર્મ છે એકક્ષેત્રાવગાહે, છતાં તેની પર્યાયને આત્મા કરતો નથી. આહાહા...! પોતે પર્યાય વિનાનો નથી તેથી તે આત્મા પોતાની નિર્મળ પર્યાયને કરતો... આહાહા...! એ નિર્મળ પર્યાય થઈ તે જ આત્માને જોડે છે. આહાહા...! સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન જે પરિણતિ આત્માને, તે આત્માની સાથે જોડે છે. હવે આ માર્ગ છે. આથી ઓછો, અધિક,

વિપરીત કંઈ પણ કરે તો બધું તદ્દન વિપરીત છે. આહાહા...! એ પ્રત્યક્ષ પ્રસિદ્ધ અને સિદ્ધ છે.

તે પોતાની પરિણતિ દ્વારા ‘આત્માને આત્મા સાથે...’ આહાહા...! ‘નિરંતર જોડે છે,...’ જેમ આત્મા નિરંતર ધ્રુવ છે તેમ ધ્રુવ તરફનું વલણ પણ નિત્ય છે. આહાહા...! આત્મા ધ્રુવ નિત્ય છે તેમ તેના તરફની સન્મુખતાની પરિણતિ પણ નિત્ય છે. એને ધર્મ અને યોગ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! આવા શબ્દો સાંભળ્યા પણ ન હોય (એન) ધર્મ થઈ જાય. અરે...! ભાઈ! વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા, એનું તો કથન પણ આવું છે. જ્ઞાનમાં તો જણાય છે પણ વાણીમાં આમ આવે છે. આહાહા...! એ આત્મા રાગને લઈને આત્મામાં જોડાય એમ કહ્યું નથી. વ્યવહારરત્નત્રયનો વિકલ્પ કરે, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિ (કરે), દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને માને, એ માને એ એને અનુકૂળ પડે તો એનાથી અંદર જવાય એ વાત અહીં કરી નથી અને કોઈ ગાથામાં કરી નથી. આહાહા...!

‘આ આત્મા આત્માને આત્મા સાથે...’ ત્રિકાળ આત્મા સાથે પોતાની શુદ્ધ પરિણતિને વાળે છે. જે પરિણતિ પર તરફ વળેલી છે એ પરિણતિ કાંઈ પરને લઈને પર તરફ વળેલી નથી. વળેલી છે પોતાથી. આહાહા...! પરની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. જે પરિણતિ પર સાથે અનાદિથી વળેલી છે એ પરિણતિ ત્યાં રહો. પછીની પરિણતિને તેના આત્મા સાથે જોડી દ્યો. આહાહા...! તેને યોગ કહેવામાં આવે છે. તેને આત્માનો વેપાર કહેવામાં આવે છે. આત્મવેપાર એનું નામ છે. આહાહા...! બાકી બધા પાપવેપાર છે. પુણ્યનો વેપાર પણ પાપવેપાર છે. આહાહા...!

‘નિરંતર જોડે છે, તે મુનીશ્વર નિશ્ચયથી યોગભક્તિવાળો છે.’ એણે સ્વભાવનું જોડાણ કર્યું. જે પર તરફનું જોડાણ હતું એ જોડાણ સ્વ તરફ કર્યું. એ યોગભક્તિવાળો છે. આહાહા...! કહો, આવું છે. ‘શાંતિભાઈ’! કાંઈ સાંભળ્યું નથી ને ઠેકાણા નથી ક્યાંય. વાડામાં પણ ક્યાંય નથી.

મુમુક્ષુ :- દિલ્હીમાં મળે નહિ.

ઉત્તર :- ક્યાં દિલ્હીમાં ન મળે અને ‘કલકત્તા’માં પણ ન મળે. અહીંનું હવે ચાલ્યું છે ઈ છે. અહીંથી ચાલ્યું હવે એની ચર્ચા ચાલે છે. બાકી એ વાત હતી જ નહિ. આહાહા...!

આત્મા ક્રમબદ્ધ પોતાની પર્યાયને, તે પણ નિર્મળને કરે ત્યારે એ કર્તા કહેવાય છે. આહાહા...! એ સિવાય બધી વાતું થોથા છે. આત્મા પવિત્ર છે, શુદ્ધ છે તેથી તે શુદ્ધ પરિણતિ કરે ત્યારે એ પરિણતિનું જોડાણ સ્વમાં જ હોય. અશુદ્ધ પરિણતિનું જોડાણ પર સાથે હોય છતાં અશુદ્ધ પરિણતિ પરથી થઈ નથી. પરમાં થઈ નથી, પરથી થઈ નથી, પરને અડચા વિના થઈ છે. આહાહા...! હવે અહીં તો યોગભક્તિ કહેવી છે. શુદ્ધ પરિણતિ, શુદ્ધ આત્મા છે-પવિત્ર છે એની પવિત્રની પરિણતિ પવિત્ર સાથે જોડી દે તેને અહીંયાં ધર્મનો યોગ એટલે વેપાર કહેવામાં આવે છે. આહાહા...!

ગાથા-૧૩૮

સવ્વવિયપ્પાભાવે અપ્પાણં જો દુ જુંજદે સાહૂ।
 સો જોગભત્તિજુત્તો ઇદરસ્સ ય કિહ હવે જોગો।।૧૩૮।।
 સર્વવિકલ્પાભાવે આત્માનં યસ્તુ યુનક્તિ સાધુઃ।
 સ યોગભક્તિયુક્તઃ ઇતરસ્ય ચ કથં ભવેદ્યોગઃ।।૧૩૮।।

અત્રાપિ પૂર્વસૂત્રવન્નિશ્ચયયોગભક્તિસ્વરૂપમુક્તમ્।

અત્યપૂર્વનિરુપરાગરત્નત્રયાત્મકનિજચિદ્વિલાસલક્ષણનિર્વિકલ્પપરમસમાધિના નિખિલમોહરાગદ્વેષાદિવિવિધવિકલ્પાભાવે પરમસમરસીભાવેન નિઃશેષતોઽન્તર્મુખનિજકારણ-સમયસારસ્વરૂપમત્યાસન્નભવ્યજીવઃ સદા યુનક્ત્યૈવ, તસ્ય ખલુ નિશ્ચયયોગભક્તિર્નાન્યેષામ્ ઇતિ।

સઘળા વિકલ્પ અભાવમાં જે સાધુ જોડે આત્મને,
 છે યોગભક્તિ તેહને; કઈ રીત સંભવ અન્યને? ૧૩૮.

અન્વયાર્થ :- [યઃ સાધુ તુ] જે સાધુ [સર્વવિકલ્પાભાવે આત્માનં યુનક્તિ] સર્વ વિકલ્પોના અભાવમાં આત્માને જોડે છે (અર્થાત્ આત્મામાં આત્માને જોડીને સર્વ વિકલ્પોનો અભાવ કરે છે), [સઃ] તે [યોગભક્તિયુક્તઃ] યોગભક્તિવાળો છે; [ઇતરસ્ય ચ] બીજાને [યોગઃ] યોગ [કથમ્] કઈ રીતે [ભવેત્] હોય?

ટીકા :- અહીં પણ પૂર્વ સૂત્રની માફક નિશ્ચય-યોગભક્તિનાં સ્વરૂપ કહ્યું છે.

અતિ-અપૂર્વ^૧ નિરુપરાગ રત્નત્રયાત્મક,^૨ નિજચિદ્વિલાસલક્ષણ નિર્વિકલ્પ પરમ સમાધિ વડે સમસ્ત મોહરાગદ્વેષાદિ વિવિધ વિકલ્પોનો અભાવ હોતાં, પરમ સમરસીભાવ સાથે^૩ નિરવશેષપણે અંતર્મુખ નિજ કારણસમયસારસ્વરૂપને જે અતિઆસન્નભવ્ય જીવ સદા જોડે છે જ, તેને ખરેખર નિશ્ચયયોગભક્તિ છે; બીજાઓને નહિ.

ગાથા-૧૩૮ ઉપર પ્રવચન

૧૩૮-ગાથા.

સવ્વવિયપ્પાભાવે અપ્પાણં જો દુ જુંજદે સાહૂ।
 સો જોગભત્તિજુત્તો ઇદરસ્સ ય કિહ હવે જોગો।।૧૩૮।।

૧ નિરુપરાગ = નિર્વિકાર; શુદ્ધ [પરમ સમાધિ અતિ-અપૂર્વ શુદ્ધ રત્નત્રયસ્વરૂપ છે.]

૨ પરમ સમાધિનું લક્ષણ નિજ ચૈતન્યનો વિલાસ છે.

૩ નિરવશેષ = પૂરેપૂરું. [કારણસમયસારસ્વરૂપ પૂરેપૂરું અંતર્મુખ છે.]

સઘળા વિકલ્પ અભાવમાં જે સાધુ જોડે આત્મને,
છે યોગભક્તિ તેહને; કઈ રીત સંભવ અન્યને? ૧૩૮.

‘ટીકા :- અહીં પણ પૂર્વ સૂત્રની માફક નિશ્ચય-યોગભક્તિનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.’ આહાહા...!
‘અતિ-અપૂર્વ નિરુપરાગ રત્નત્રયાત્મક,...’ આહાહા...! પૂર્વે એક સમય પણ થયેલો નથી એવો
જે અપૂર્વ રત્નત્રય ભાવ. સ્વસન્મુખનો-શુદ્ધ ભગવાન ચિદાનંદના ધામ, નિજધામ સન્મુખનો...
આહાહા...! અપૂર્વ અતિ. પૂર્વે કદી કર્યો નથી. ‘અતિ-અપૂર્વ નિરુપરાગ...’ ‘નિર્વિકારી; શુદ્ધ.
[પરમ સમાધિ અતિ-અપૂર્વ શુદ્ધ રત્નત્રયસ્વરૂપ છે.]’ આહાહા...! અત્યારે તો સ્થાનકવાસીના
સાધુઓ યોગની શિબિર કાઢે છે. યોગની. આમ કરવું, આમ કરવું, ને આમ કરવું, આમ
કરવું. ગપેગપ બધું છે. અરે...રે...! પ્રભુ!

મુમુક્ષુ :- જોઈએ તો ખરા કેવી કાઢે છે એ. શું શીખવે છે.

ઉત્તર :- શીખવે છે એ યોગ આમ કરો ને આમ કરો. આમ એકાગ્ર થાવ. વિકલ્પ
ઓછા કરો મૂળ તો. વિકલ્પ ઓછા કરો એનું નામ યોગ, એનું નામ ધર્મ.

અહીં કહે છે કે ‘સવ્વવિયપ્પામાવે’ આહાહા...! છે મૂળમાં? આહાહા...! ‘અતિ-અપૂર્વ
નિરુપરાગ...’ અનંતકાળમાં નહિ કરેલો એવો રાગ વિનાનો ભાવ (અર્થાત્) રત્નત્રયસ્વરૂપ-
સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રસ્વરૂપ ‘નિજચિદ્વિલાસલક્ષણ...’ આહાહા...! ‘પરમ સમાધિનું
લક્ષણ નિજ ચૈતન્યનો વિલાસ છે.’ શુદ્ધ ચૈતન્યનો વિલાસ. આહાહા...! શુદ્ધ ચૈતન્યમાં રમત,
જેણે શુદ્ધ ચૈતન્યમાં રમતું માંડી છે... આહાહા...! એને ચૈતન્ય વિલાસ કહે છે. જગતના
વિલાસ અજ્ઞાની મૂંઢ પત્થરમાં અને પૈસામાં માને છે. આહાહા...! આ તો ‘અતિ-અપૂર્વ
નિરુપરાગ રત્નત્રયાત્મક, નિજચિદ્વિલાસલક્ષણ...’ પોતાના જ્ઞાનનું વિલાસ લક્ષણ. પોતાનો
આનંદ અને જ્ઞાન વીતરાગસ્વરૂપ, એવો જે ચિદ્વિલાસલક્ષણ. આહાહા...! શું લક્ષણ?

‘નિર્વિકલ્પ પરમ સમાધિ વડે...’ વિકલ્પનો અભાવ, રાગનો અંશ નહિ. આહાહા...! જેવો
વીતરાગી સ્વભાવ છે એવી જ વીતરાગી પરિણતિ દ્વારા... આહાહા...! ‘પરમ સમાધિ વડે
સમસ્ત મોહરાગદ્વેષાદિ વિવિધ વિકલ્પોનો...’ આ બધા કીધા, જોયાં! ‘સમસ્ત મોહરાગદ્વેષાદિ...’
રાગનો, એક વિકલ્પનો અંશ નહિ. આહાહા...! ‘સમસ્ત મોહરાગદ્વેષાદિ વિવિધ વિકલ્પોનો
અભાવ હોતાં, પરમ સમરસીભાવ સાથે...’ આહાહા...! પરમસમરસીભાવ. પરમસમરસી.
સમતારૂપ પરમ સમતા, પરમ વીતરાગ, પરમ શાંત એવો જે ભગવાન સ્વભાવ ‘પરમ
સમરસીભાવ સાથે નિરવશેષપણે...’ પૂરેપૂરું. કારણસમયસાર સ્વરૂપ પૂરેપૂરું અંતર્મુખ છે.
આહાહા...! ભગવાન જે ધ્રુવ છે એ પૂરોપૂરો અંતર્મુખ છે. બહિર્મુખ જરીએ નથી. તેથી
અંતર્મુખમાં અંતર્મુખ થવું જેને એને એના જેવું જે અંતર્મુખ છે એના જેવું થવું જોઈએ.
એ વિકલ્પ વિનાનું, રાગ વિનાનું એ નિત્ય છે. તો એની સાથે જોડાણ કરનાર સર્વ વિકલ્પ
રહિત. આહાહા...!

હવે આમાં વ્યવહારથી થાય અને નિમિત્તથી થાય. શ્વેતાંબરમાં અને સ્થાનકવાસીમાં મોટા ઝઘડા. આહાહા...! હજી ધ્યાન ઉપર, લક્ષ ઉપર પણ વાત ન લે એ અંતરમાં શી રીતે જઈ શકે? આહાહા...! જેને નથી કહેતા કે એલા! ધ્યાન ઉપર તો લે આ વાત, લક્ષમાં તો લે. એમ જે લક્ષમાં પણ વાત નથી કે વર્તમાન નિર્મળ પરિણતિ તે અંદરમાં જઈ શકે છે. ત્યારે તેને ધર્મ અને મોક્ષનો માર્ગ કહેવાય છે. આહાહા...! બાકી લાખ વ્રત કરે ને અપવાસ કરે ને અબજો રૂપિયા ખર્ચે મંદિરમાં ને મોટા ગજરથ કાઢે દસ-દસ લાખના, વીસ લાખના, રથયાત્રા કાઢે. ધૂળમાં પણ કાંઈ ન મળે. આહાહા...! એમાં આત્માને કાંઈ લાભ ન મળે. જરીએ લાભ નહિ ને નુકસાન પૂરું છે. આહાહા...! આવી વાત! પોષા કરે, આઠ-આઠ અપવાસ કરે ચોવિહારા, પર્યુષણના. આઠ-આઠ અપવાસ પાણી વિનાના (કરે). ઓહોહો...! આ ભાઈસાહેબે તો બહુ કર્યું. ઓહોહો...! અને એમાં નાની ઉંમરનો હોય, ૧૫-૨૦ વર્ષની ઉંમરનો. ઓહોહો...! ભારે ધર્મ કર્યો એણે. ધૂળમાં પણ ધર્મ નથી. એવા આઠ અપવાસ શું ૨૫-૧૦૦ કરે નહિ. આહાહા...! આ તો આઠ તો પર્યુષણના દિવસ હોય છે. દિગંબરમાં દસ કરે. આહાહા...!

અહીં તો કહે છે, પરમાત્મા પોતે અંદર બિરાજે છે એની જોડે જોડાણ કરે, એની જાતની પરિણતિ દ્વારા એની સાથે જોડાણ કરે. આહાહા...! ‘સમસ્ત મોહરાગદ્વેષાદિ વિવિધ વિકલ્પોનો અભાવ હોતાં,...’ દેખો! જેવું સ્વરૂપ મોહ અને રાગ-દ્વેષ રહિત છે તેવો જ પરિણતિમાં મોહ, રાગ-દ્વેષ રહિત ભાવ કરીને. આહાહા...! અરે...! આવો ધર્મ. માણસ ન કહે કે આ તો નવો ધર્મ કાઢ્યો. એકાંત છે રે, એકાંત છે. બધે પોકાર ઇ કરે છે. ચોપાનિયામાં આવે છે બહુ. એકાંત છે.. એકાંત છે. વિરોધ કરો. અરે...! ભગવાન! પ્રભુ! તેં સાંભળ્યું નથી પ્રભુ! આહાહા...! અને ઊલટી માન્યતાથી દુઃખ થશે, પ્રભુ! આહાહા...! એ દુઃખ થાય એ કાંઈ ઠીક છે? કોઈપણ પ્રાણીને દુઃખ થાય એ... આહાહા...!

બધા ભગવાન છે. ભગવાન થાવ. બધા કર્મરહિત થાવ. કોઈ દુઃખી ન થાવ, ભાઈ! આહાહા...! એવું ‘દ્રવ્યસંગ્રહ’માં છે. કોઈ દુઃખી ન થાવ. બધા સુખી (થાવ). બધા કર્મરહિત થાવ, પ્રભુ! આહાહા...! એમ ધર્મી વિચારે છે. આહાહા...! કોઈની ઊંધી માન્યતા અને ઉંધાઈને કારણે તમે દુઃખી થાવ એમ ન ઈચ્છે. આહાહા...! કારણ કે દ્રવ્ય પ્રભુ તો પરમાત્મા છે, પ્રભુ! એ દ્રવ્યે તો તમે સાધર્મી છો. આહાહા...! પર્યાયદષ્ટિ છોડી, પ્રભુ! દ્રવ્યદષ્ટિ કરીને મુક્ત થાવ. આહાહા...! ભગવાનસ્વરૂપે છો એ ભગવાન થાવ. પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે. ભગવાન થાય છે તે ભગવાન હતા એ થાય છે. ભગવાનસ્વરૂપે પરમાત્મા આત્મા છે. આહાહા...! એ કહ્યું ને?

‘સમસ્ત મોહરાગદ્વેષાદિ વિવિધ વિકલ્પોનો અભાવ હોતાં,...’ પર્યાયની વાત કરી. એ તો પર્યાયની વાત છે આ તો. વસ્તુ તો ત્રિકાળ એકરૂપ (રહે છે). ચાહે તો અનંતવાર

૬૬ હજાર ભવ નિગોદના કર્યા પણ આત્મા તો જેવો છે તેવો ને એવો જ ત્રિકાળ નિરાવરણ છે. શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ આનંદનો સાગર છે. આહાહા...! એને ‘મોહરાગદ્વેષાદિ વિવિધ વિકલ્પો...’ વિવિધ પ્રકારના વિકલ્પ. એક પ્રકારના નહિ. આહાહા...! કોઈ આર્તધ્યાનના, કોઈ રૌદ્રધ્યાનના, કોઈ માન-સન્માનના ને કોઈ વિષય સંબંધી ને કોઈ મોટપ સંબંધી ને કોઈ... આહાહા...! એ બધા વિકલ્પો મોહ અને રાગ-દ્વેષ છે. એનો ‘અભાવ હોતાં, પરમ સમરસીભાવ સાથે...’ આહાહા...! ભગવાન પરમરસી સ્વભાવ છે. શાંત વીતરાગ શાંત... શાંત... શાંત... પરમ સમરસીભાવ, પરમ સમતાભાવ છે. આહાહા...! ભગવાનઆત્માનું સ્વરૂપ દરેક ભગવાન છે. દરેક ભગવાન નિર્વિકલ્પ સમરસીભાવસ્વરૂપ છે. આહાહા...!

એની ‘સાથે નિરવશેષપણે અંતર્મુખ...’ આહાહા...! પૂરેપૂરું અંતર્મુખ થઈને. ‘નિરવશેષપણે અંતર્મુખ...’ એટલે કાંઈ બાકી રાખ્યા (વિના) અંતર્મુખ થઈને. આહાહા...! કોઈપણ એક સૂક્ષ્મ વિકલ્પ, ગુણ-ગુણીના ભેદનો, દ્રવ્ય-પર્યાયના ભેદનો પણ નહિ. આહાહા...! નિરવશેષપણે—કાંઈ બાકી રાખ્યા વિના, ‘અંતર્મુખ...’ પૂરેપૂરો અંતર્મુખ. આહાહા...! ‘નિજ કારણસમયસારસ્વરૂપને...’ નિજ કારણસમયસારસ્વરૂપને ‘જે અતિઆસન્નભવ્ય જીવ સદા જોડે છે...’ સમયસારસ્વરૂપને—ધ્રુવને જોડે છે. આહાહા...!

‘કારણસમયસારસ્વરૂપને જે...’ નિર્મળ પર્યાયથી જોડે છે ‘અતિઆસન્નભવ્ય જીવ...’ આહાહા...! અતિઆસન્નભવ્ય જીવ. એક-બે ભવમાં મોક્ષ જવાની તૈયારી છે. આહાહા...! પણ આનું કાંઈ સાધન હશે કે નહિ? આ સાધન કહેવાય છે ને. કહેવાય છે તો આ સાધન. બીજા સાધન નથી. બીજા બાધક છે. વ્યવહારની ક્રિયાકાંડના જેટલા રાગ-દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ છે એ બધા બાધક છે, ઝેર છે. આ તો અમૃતસ્વરૂપ છે તો અમૃતસ્વરૂપની પરિણતિ દ્વારા એને જોડી દે. આહાહા...! વિકલ્પ રહિતનો અર્થ એ. આહાહા...! આવું નવરાશ લઈને વાંચ્યું પણ નહિ હોય, ‘શાંતિભાઈ’! ઝીણી વાત છે ને. આહાહા...! આહાહા...!

‘નિરવશેષપણે અંતર્મુખ...’ થઈને. કેમકે પ્રભુ પોતે અંતર્મુખ વસ્તુ છે. બાહ્યમાં ક્યાંય નથી. આહાહા...! એક સમયની પર્યાયમાં પણ એ નથી. આહાહા...! એ તો ધ્રુવ સ્વરૂપ ભગવાન... નિરુપરાગ આહાહા...! ‘અંતર્મુખ નિજ કારણસમયસારસ્વરૂપને...’ નિજ કારણસમયસાર પોતે. ભગવાન પરમાત્મા વીતરાગ પરપરમેષ્ટી નહિ. આહાહા...! પંચપરમેષ્ટી એમ કહે છે કે અમારી સામું જોવું રહેવા દે. આહાહા...! પંચપરમેષ્ટીનો પોકાર છે. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ કહે છે, અમારી સામું જોવું રહેવા દે, ત્યાં જા. આહાહા...! તું મહા નિધાન છો ને નાથ! તારામાં અતીન્દ્રિય આનંદ અને શાંતિ ભરી છે ને, પ્રભુ! પરમસમરસીભાવથી ભરેલો છે ને. આહાહા...!

પરમસમરસી—સમતાના રસથી ભરેલો ભગવાનઆત્મા આહાહા...! આખી દુનિયા હલી જાય પણ ત્યાં કાંઈ હલે નહિ. પ્રતિકૂળના ઢગલા આખી દુનિયાના આવે તોપણ એ

પરમસમરસીભાવ કાંઈ ફરે નહિ. આહાહા...! એવો ભગવાન પરમસમરસીભાવ છે. આહાહા...! એની સાથે કાંઈ બાકી રાખ્યા વિના ‘અંતર્મુખ નિજ કારણસમયસારસ્વરૂપને જે અતિઆસન્નભવ્ય જીવ સદા જોડે છે...’ આહા...! એનો અર્થ આમેય થાય છે કે જે વર્તમાન મોક્ષનો માર્ગ છે એ કારણસમયસાર છે. નિજ કારણસમયસારસ્વરૂપને જે જોડે છે એમ કહેવું હોય તો. વર્તમાન જે નિર્મળ પરિણતિ છે એ નિજ કારણસમયસાર. ત્રિકાળ છે એ તો છે પણ મોક્ષનો માર્ગ છે એ નિજ કારણસમયસાર છે. આહાહા...!

‘નિજ કારણસમયસારસ્વરૂપને...’ પોતાનો જે કારણસમયસાર મોક્ષનો માર્ગ... આહાહા...! ‘જે અતિઆસન્નભવ્ય જીવ સદા જોડે છે...’ એવા સ્વરૂપને પૂર્ણાનંદની સાથે, સમરસીભાવની સાથે નિજ કારણસમયસાર મોક્ષનો માર્ગ, એને અતિઆસન્નભવ્ય જીવ (જોડે છે). આહાહા...! અતિઆસન્નભવ્ય જીવ-મોક્ષના જેને હવે કિનારા આવી ગયા છે. સંસારના તો કિનારા આવી ગયા છે હવે. મોક્ષમાં આમ એક પગલું મૂકે એટલી વાર છે. હોડીથી ઉતરે અને ત્યાં જાય. આહાહા...! એવા ‘અતિઆસન્નભવ્ય જીવ સદા જોડે છે જ...’ પોતાની નિર્મળ કારણસમયસાર દશા, એ અંદર ત્રિકાળી કારણસમયસાર સાથે જોડે છે. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? કારણસમયસાર બે પ્રકારના છે. એક ત્રિકાળી કારણસમયસાર અને એક વર્તમાન પર્યાય એ કારણસમયસાર. આહાહા...! એ વર્તમાનપર્યાય વીતરાગી કારણસમયસાર જે છે એને ત્રિકાળ કારણસમયસાર સાથે જોડે છે. આહાહા...!

‘તેને ખરેખર નિશ્ચયયોગભક્તિ છે...’ તે જ ખરેખર નિશ્ચયયોગ એટલે સ્વરૂપમાં જોડાણ, એવી ભક્તિ છે. સ્વરૂપમાં જોડાણ વિનાની વાતું બધી વિકલ્પની જેટલી (છે) એ બધી પર સાથે જોડાણ છે. આહાહા...! સાંભળવા મળતું નથી. આહાહા...! અને મળ્યું ત્યારે કહે છે, એકાંત છે... એકાંત છે... એકાંત છે. નિશ્ચયગત... આહાહા...! એક દ્રવ્ય બીજાને અડે નહિ. એય...! નિશ્ચય થઈ ગયું. નિશ્ચય એટલે સત્ય છે. અડે નહિ પણ ક્રમસર થાય. આહાહા...! ક્રમસર થાય અને પરનો કર્તા થાય નહિ. આહાહા...! એવી પરિણતિને નિજ કારણસમયસાર કહે છે. તે નિજ કારણસમયસાર પરિણતિને દ્રવ્ય સાથે જોડે. આહાહા...! સમજાય છે આમાં? ઝીણું તો છે, ભાઈ!

આખો દિ’ પાપના વેપાર ને ધંધા કરી કરીને પોટલા બાંધ્યા હોય. આહાહા...! અને છોકરાઓને ને બાયડીને સાચવવા ને મોટપ કરવાનું. આહાહા...! દિકરીને પરણાવે તો મોટી જાણે મંડપ ને સાસરા ને મોટી જાનને લેવા આવે ને લેવા જાય. આહાહા...! અમે શું કરીએ છીએ! અરે...! પ્રભુ! કાંઈ કરી શકતો નથી, પ્રભુ! એનું અભિમાન તું કરે છો. આહાહા...! આત્માના રાગ-દ્વેષ ને અભિમાન સિવાય એ અજ્ઞાનમાં પણ કાંઈ કરી શકતો નથી. અજ્ઞાનમાં પણ મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષ સિવાય કાંઈ કરી શકતો નથી. જ્ઞાનમાં સમ્યગ્દર્શન અને રાગ રહિત દશા કરી શકે છે. આહાહા...! હવે એમાં પરને સુખી કરો ને પરને મદદ કરો એથી

તમને ધર્મ થાશે. આહાહા...! એ વ્યવહારધર્મ છે. વ્યવહારધર્મ છે એનો અર્થ જ એ કે ધર્મ નથી. આહાહા...! નિશ્ચય... નિશ્ચય... નિશ્ચય... બાપુ! નિશ્ચય એટલે પ્રભુ સત્ય. પરમ સત્ય કસોટીએ ચડેલું. આહાહા...! પરમ સત્ય કસોટીએ ચડેલી ચીજ નિર્મળ પરિણતિથી અંદરમાં જા. સર્વથી અંતર્મુખ થા ત્યારે તને ધર્મ થાય. કાંઈપણ બહિર્મુખ રહે ત્યાં સુધી ધર્મ નથી. આહાહા...! ચાહે તો એ પંચમહાવ્રત ને સમિતિ ને ગુપ્તિ ને મહિના-મહિનાના અપવાસ ચોવિહારા કરીને મરીને સુકાય જાય. આહાહા...! એ ધર્મ નથી. આહાહા...! હવે જેને આગ્રહ હોય એને તો વિરુદ્ધ લાગે ને? આ બધું કરીએ છીએ. આખો દિ' બિચારા કેટલાની સેવાઓ કરીએ છીએ, કેટલાને મદદ કરીએ છીએ, ભૂખ્યાને અનાજ જોડી દઈએ છીએ, પાણીના પરમ બાંધીએ છીએ, આવી ગરમીની લૂ વાય...

મુમુક્ષુ :- ગામ દત્તક લે છે.

ઉત્તર :- લૂ વાય એમાં માઈલે માઈલે પાણીના પરબ હોય. બહુ લૂ વાય ને. માઈલે-માઈલ. કારણ કે એક માઈલ બિચારા ચાલીને જતા હોય તો એવી તૃષ્ણા લાગે ને. પરબ બાંધ્યા હોય ત્યાં. આપણે પરબ બાંધ્યા છે ને. ધર્મ થાશે. આહાહા...!

અહીં તો બધા વિકલ્પ રહિત એકલા આત્મા સાથે જોડાણ કરી દે. એનું નામ અહીંયાં સમાધિ, યોગ ને ધર્મ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! જુઓ! અહીં તો એમ કીધું કે એવા જે મુનિ છે એ તો સદા જોડે છે જ. જોડને, જોડને એમ પણ ન લીધું. આહાહા...! એમ તું જોડ એમ પણ ન કીધું. જોડે છે જ એને મુનિ કહીએ. આહાહા...! છે? જોડે છે જ. એમ કીધુંને? કે જોડશે? આહાહા...! 'જોડે છે જ...' સાચા સંત તો એને કહીએ... આહાહા...! જે નિર્મળ પરિણતિને આત્મા સાથે જોડે છે. જોડે છે જ. આહાહા...! એને મુનિ કહીએ, એને ચારિત્રવંત કહીએ, એને પંચપરમેષ્ઠીમાં ભેળવી નાખે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- જોડવાનો અર્થ પર્યાય અને દ્રવ્યનો ભેદ ન દેખાય એમ?

ઉત્તર :- ભેદ દેખાય નહિ. એની તરફ ઢળ્યો એટલે પછી થઈ રહ્યું. અંદર આમ વળ્યો એટલે પછી આ દ્રવ્ય છે અને પર્યાય આ ચીજ છે. છે જ ક્યાં એ? આહાહા...! કથનમાં તો આટલું આવે કે તું કારણસમયસારને કારણસમયસાર સાથે જોડી દે. આ નિર્મળ વીતરાગી કારણસમયસાર એને ત્રિકાળી પરમસમરસી સમયસાર (સાથે) જોડી દે. આહાહા...! એનું નામ જોગ કહેવાય, એનું નામ યોગ કહેવાય, એનું નામ ધર્મ કહેવાય, એનું નામ સમાધિ કહેવાય. આહાહા...! એનું નામ ભક્તિ કહેવાય. ભક્તિનો અધિકાર છે ને. એનું નામ ભક્તિ કહેવાય. ભગવાનની ભક્તિ ધમ.. ધમ.. ધમ.. કરે. એ તો વિકલ્પ અને વ્યવહારભક્તિ પુણ્યબંધનું કારણ છે. આહાહા...! નાચે નાચે પછી આમ થઈ જાય. ભગવાન પાસે. ઓલું આવે છે નહિ માથે? નાચનારો. માથે બેડલું ઊંચું રાખીને (નાચે). અહીં આવ્યો હતો. 'મુંબઈ' આવ્યો હતો. કેટલું બેડું રાખીને નાચે આમ. બીજાને તો આશ્ચર્ય થઈ જાય

કે ઓહો..! આદમી, હોં! માથે ચાર-પાંચ-છ બેડા (રાખે) અને આમથી આમ નાચે. લોકોને એમ થાય કે આહાહા..! હવે ત્યાં કર્તાબુદ્ધિ છે. આહાહા..! અને દેખાડવાની બુદ્ધિ છે. અરે..! પ્રભુ! મારગડા જુદા, બાપા! આહાહા..!

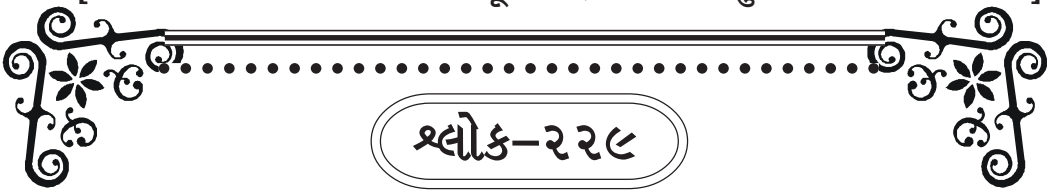
અહીં તેથી કહ્યું ને? કે નિરવશેષપણે અંતર્મુખ. કાંઈ બાકી રાખ્યા વિના પૂરેપૂરો અંતર્મુખ. નીચે અર્થ કર્યો છે ને. ‘કારણસમયસારસ્વરૂપ પૂરેપૂરું અંતર્મુખ છે.’ આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- અહીં પર્યાય લેવી કે દ્રવ્ય?

ઉત્તર :- પર્યાય. કારણસમયસાર પર્યાય એને જોડવી છે તો પર્યાયને લેવાય. ધ્રુવને ક્યાં (જોડવું છે)? એ તો પડ્યું છે એકલું. જોડવું છે તો પર્યાયને. પર્યાય છૂટી છે અને પર્યાયને જોડવી છે. ધ્રુવ તો છે એ છે, ત્રિકાળ નિરાવરણ છે. એ કોઈ દિ’ અશુદ્ધ પણ નથી, અપૂર્ણ પણ નથી, વિકાર નથી, આવરણ નથી. આહાહા..!

એ ‘નિશ્ચયયોગભક્તિ છે; બીજાઓને નહિ.’ બીજાઓને નહિ. લ્યો! નિષેધ કર્યો. બીજાનો નિષેધ ન કરવો. પોતાની વાત સ્થાપવી. અહીં તો કહે છે, ‘બીજાઓને નહિ.’ બીજા નિર્વિકલ્પ સર્વથા થઈને અંદર ન જોડે તેને નહિ. તેને ધર્મ નથી. આહાહા..! દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ અને પૂજા એ ધર્મ નથી. આહાહા..! ગજબ વાત છે. સાંભળવી મળવી મુશ્કેલ પડે. આહાહા..! ચોખ્ખી વાત કરે છે ને? પાઠમાં છે ને? બીજાને યોગ કઈ રીતે હોય? છે? બીજાને યોગ કઈ રીતે હોય? આહાહા..! પાઠમાં છે. ‘इदरस्स य किह हवे जोगो।’ ‘सो जोगभक्तिजुत्तो इदरस्स य किह हवे जोगो।’ એ વિના અંતર્મુખ થયા વિના બીજાને ધર્મ-ભક્તિ ક્યાંથી હોય? આહાહા..! સર્વથા અંતર્મુખ થયા વિના બહારમાં ભક્તિ કરે એને યોગભક્તિ ક્યાંથી હોય? આહાહા..! આવી વાત છે.

‘[હવે આ ૧૩૮મી ગાથાની ટીકા પૂર્ણ કરતાં ટીકાકાર મુનિરાજ શ્લોક કહે છે :]

શ્લોક-૨૨૯

(અનુષ્ટુભ)

भेदाभावे सतीयं स्याद्योगभक्तिरनुत्तमा।

तयात्मलब्धिरूपा सा मुक्तिर्भवति योगिनाम्।।२२९।।

[શ્લોકાર્થ :-] ભેદનો અભાવ હોતાં આ ‘અનુત્તમ યોગભક્તિ હોય છે; તેના વડે યોગીઓને આત્મલબ્ધિરૂપ એવી તે (-પ્રસિદ્ધ) મુક્તિ થાય છે. ૨૨૯

૧ અનુત્તમ = જેનાથી બીજું કાંઈ ઉત્તમ નથી એવી; સર્વશ્રેષ્ઠ.

શ્લોક-૨૨૯ ઉપર પ્રવચન

ભેદાભાવે સતીયં સ્યાદ્યોગભક્તિરનુત્તમા ।

તયાત્મલઘ્ધિરૂપા સા મુક્તિર્ભવતિ યોગિનામ્ ॥૨૨૯॥

આહાહા...! અરે...! પ્રભુ! પંચમઆરાની વાત તો આવી. પંચમઆરામાં મુક્તિ ન હોય ને? સાંભળને હવે. ત્રણેય કાળે મુક્તસ્વરૂપ જ આત્મા છે. આહાહા...! વસ્તુ જે છે એ તો ત્રણેય કાળે મુક્ત જ છે. આહાહા...! એની મુક્તિ, એના ઉપર નજર કરતાં મુક્તિ તરત થાય છે. આહાહા...! શ્લોકમાં પાછળ શ્લોકમાં છે ને? ભવને સ્પર્શે છે એમ મુક્તિને સ્પર્શે છે. આહાહા...! પાછળ શ્લોક છે. પાછળ છેલ્લા શ્લોક. આહાહા...! સાધક જીવ... આહાહા...! જરીક પૂર્ણ નથી એટલે રાગને પણ જોવે છે અને અંદરમાં મુક્તિને પણ સ્પર્શે છે. ભવને પણ સ્પર્શે છે અને મુક્તિને પણ સ્પર્શે છે એવો પાઠ છે. ‘સમયસાર’માં પાછળના કળશમાં. આહાહા...!

શ્લોકાર્થ :- ‘ભેદનો અભાવ હોતાં...’ આહાહા...! પૂર્ણાનંદના નાથમાં ભેદ જ પાડવો નથી. આ દ્રવ્ય છે અને આ પર્યાય છે ને આ પર્યાયને હું દ્રવ્યમાં જોડું છું એવો ભેદ જ જ્યાં કરવો નથી. આહાહા...! ‘ભેદનો અભાવ હોતાં આ અનુત્તમ યોગભક્તિ હોય છે;...’ આહાહા...! તેનાથી બીજું કોઈ ઉત્તમ નથી. આહાહા...! ભગવાનની ભક્તિ પણ આ ભક્તિથી ઉત્તમ નથી. આહાહા...! પંચપરમેષ્ઠીની ભક્તિ પણ આ ભક્તિ આગળ એ ભક્તિ ઊંચી નથી. આહાહા...! એ તો પુણ્યનું કારણ છે. આહાહા...! એક તો સંસારના ધંધા આડે પાપ આડે નવરો થતો નથી. એમાં પુણ્યની ભક્તિ કરે એમાં પણ ધર્મ નથી કહે છે. દેરાસર જઈને ભગવાનની ભક્તિ કરે તોપણ ધર્મ નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ‘પાલીતાણા’ જઈને કરે તો ધર્મ થાય ને?

ઉત્તર :- ક્યાંય ધૂળમાં પણ નહિ. ‘પાલીતાણા’ શું ‘સમ્મેદશિખર’ જાય નહિ. લોકો કહે છે કે ‘સમ્મેદશિખર’માં જે જન્મે છે તે વનસ્પતિને પણ મોક્ષ છે. ધૂળેય નથી. એમ કહે કે ત્યાં જે જન્મ્યા છે જે ‘સમ્મેદશિખર’માં... આહાહા...! અને એની જે ભક્તિ કરે એને ૪૮ ભવે મુક્તિ થઈ જાય. આહાહા...! સાક્ષાત્ ત્રણલોકના નાથ તીર્થંકરદેવ સમવસરણમાં બિરાજે છે એની પણ ભક્તિ અનંતવાર કરી છે. આહાહા...! સોનાના થાળ અને અંદર રૂપાના ફૂલ નાખીને આમ ભગવાનની ભક્તિ કરી છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- આપે ભક્તિ બતાવી એ બીજી જાતની ભક્તિ છે.

ઉત્તર :- આ ભક્તિ છે. ભજન, ભજન, ભગવાનનું ભજન. આહાહા...! રાગનું ભજન નહિ. આહાહા...!

‘ભેદનો અભાવ હોતાં આ અનુત્તમ યોગભક્તિ...’ આહાહા...! ‘જેનાથી બીજું કાંઈ ઉત્તમ

નથી એવી;...' ભક્તિ 'હોય છે; તેના વડે યોગીઓને...' આહાહા...! એવી યોગભક્તિ વડે, એના વડે એ સંતોને 'આત્મલબ્ધિરૂપ એવી તે (-પ્રસિદ્ધિ) મુક્તિ થાય છે.' આહાહા...! વ્યવહારથી થાય છે એમ નથી. વ્યવહારથી નિશ્ચય થાય અને નિશ્ચયથી મુક્તિ (થાય) એમ નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- અહીં ન લખ્યું હોય પણ બીજે ક્યાંય લખ્યું હોય તો.

ઉત્તર :- ક્યાંય લખ્યું નથી. બધે ક્રમસર પોતાની પર્યાય પોતાથી થાય, આડીઅવળી નહિ, પરનું નહિ એ બધે ઠેકાણે બાર અંગ અને નવ પૂર્વમાં ભર્યું છે.

મુમુક્ષુ :- 'જયસેનાચાર્ય'માં વ્યવહાર ભક્તિ આવે છે.

ઉત્તર :- આવે નહિ ક્યાંય. એ નિમિત્તના કથન છે. આવે નહિ ક્યાંય. ટીકામાં આવે છે સાધન. વ્યવહાર સાધન છે. એ તો સાધનને ઓળખાવ્યું છે. સાધ્ય કર્યું છે ત્યારે સાધન કોણ હતું? એનું જ્ઞાન ઓળખાવ્યું છે. 'જયસેનાચાર્ય'ની ટીકામાં. આહાહા...!

અહીં કહે છે, આવી મુક્તિ... આહાહા...! ભેદનો અભાવ હોતાં. ભેદ જ નહિ ને જ્યાં. કહે છે. રાગ તો નહિ પણ ગુણ-ગુણીનો ભેદ નહિ. એવી 'અનુત્તમ યોગભક્તિ હોય છે; તેના વડે યોગીઓને આત્મલબ્ધિરૂપ...' એ આત્માની પ્રાપ્તિરૂપ મુક્તિ. છે? 'એવી તે (-પ્રસિદ્ધ) મુક્તિ થાય છે.' આહાહા...! યથાર્થ મુક્તિ એને થાય છે. એને મોક્ષ થાય છે. બાકી બીજાને મોક્ષ થતો નથી. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)